

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Brojni tajnoviti glasovi Bosne. Kritika romana *Uhode* Derviša Sušića

Enrico Davanzo

Rijetki su savremeni romani koji na tako ubjedljiv način utjelovljuju izrazito sinkretične historijske i kulturne osobitosti bosanskog identiteta – ili, da citiramo fundamentalni esej Muhameda Filipovića, „bosanski duh“¹ – kao što je to uspio roman *Uhode* (1972) pisca Derviša Sušića (1925-1990). Znakovito, autorov sin Muhamed Sušić u nedavnom intervjuu opisao je roman kao književnu „ličnu kartu“ zemlje,² objašnjavajući kako je njegov otac uspješno ostvario svoj cilj da na živopisan i konkretan način prikaže sve one elemente koji su odredili bosansku historiju kroz stoljeća, i uz to pridonijeli i razvoju osobenih multireligijskih i multietničkih obilježja lokalnog društva. Zapravo, čini se da je autor odlučio da opiše dugu i složenu historiju zemlje naglašavajući sposobnost njenih stanovnika da se prilagode i pruže otpor različitim stranim političkim subjektima koji su pokorili (ili namjeravali da pokore) balkansku regiju, prije svega Habsburškom i Osmanskom carstvu, time što su površno uključivali različita kulturna i vjerska obilježja okupatora u svoje naslijeđe, ne pristajući pri tom na potpuno potčinjavanje i asimilaciju. Zanimljivo je da je ova posebna vrsta otpora, koju roman implicitno predstavlja kao faktor ujedinjenja različitih etničkih grupa koje žive u Bosni, opisana iz perspektive i domaćih i stranih uroda, koji djeluju na teritoriji zemlje u različitim, ali podjednako ključnim vremenskim periodima. Zaista, roman uglavnom čine fragmentarne zbirke fikcijskih izvještaja koje su lokalni špijuni slali svojim pretpostavljenima. Smjenjujući se s drugim heterogenim pseudohistorijskim tekstualnim materijalima (kao što su šifrirane poruke, arhivski dokumenti, transkripti saslušanja, pa čak i smrtne presude) daju polifonijski prikaz bosanskog društva tijekom najznačajnijih događaja u historiji zemlje. Tačnije, roman obuhvata dugo razdoblje od postepenog propadanja samostalnog Bosanskog kraljevstva u kasnom srednjem vijeku i početka osmanske vladavine do autonomaskih ustanaka u 19. stoljeću i partizanske borbe tijekom Drugog svjetskog rata (u kojoj je autor, kao posvećeni komunist i antifašista, aktivno učestvovao u mladosti), kao i kontroverznog razdoblja koje je uslijedilo. Istodobno, predstavlja zemlju i kao tajno obavještajno bojno polje u okviru diplomatski nesvrstane socijalističke jugoslovenske federacije tijekom Hladnog rata. S tim u vezi, izbor stranih špijuna i domaćih kontraobavještajaca kao glavnih naratora u prvom licu čini se posebno važnim jer oni istodobno predstavljaju i to kako stranci percipiraju Bosance i kako Bosanci vide sebe, te daje uvjerljiv dramatičan ton cjelokupnom historijskom prikazu, koji na kraju prevazilazi granice lokalno orijentiranog pripovijedanja kako bi se djelimično uključila i šira

razmatranja o ulozi pojedinaca kao pukih pijuna u dinamici historije i borbi za nadmoć između rivalskih geopolitičkih sila. To se prije svega vidi u predstavljanju stranih doušnika, koji u svojim pismima u više navrata izražavaju vlastite osjećaje nelagode, očajja i usamljenosti u naizgled negostoljubivoj bosanskoj sredini, čime se pokazuje i eksploatatorski odnos nalik kolonijalnom prema resursima zemlje i uvredljive predrasude o superiornosti nad navodno „varvarskim“ domorocima, čiji mentalitet zapravo nisu zainteresovani da shvate (zbog čega ni ne uspijevaju da ostvare pravu kontrolu nad njima). Na primjer, na samom početku romana, jedan neimenovani zapadni špijun, za vrijeme vladavine dinastije Kotromanića, opisuje zemlju grubim i ponižavajućim riječima, činično ukazujući na njenu potencijalnu stratešku vrijednost:

“Moj gospodar, zemlja zvana Bosna nesrećna je zemlja [...], a služila bi bar kao sigurno konačište na prolazu. Ona nije kraljevstvo u našem smislu. [...] Ovo je zemlja suza, pokolja i užasa.“³ Ista grubost odlikuje naknadno pismo koje je poslao jedan osmanski doušnik koji se, uprkos tome što je proveo mnogo godina u zemlji krčeviti put za nadolazeće osvajanje, i dalje osjećao izolovano i nelagodno među lokalnim stanovništvom i ljuti se na svoje nadređene jer su pokušali da ga se riješe:

“...pa ko me opanjka kad kriv nisam? [...] Zašto si mi poslao Rubejida [...] s crnim gajtanom za moj nedužni vrat? [...] Toliko godina gnijem ja među ovim svijetom bez vjere [...], bez zakona [...], bez vedrine – osim sumnjičavog smiješka. A ti meni, na sva moja izvješća – šutnju, na sve moje ocjene – prezir, na sve moje prijedloge – sitan novac bez podrške.“⁴

Dakle, ponižavajuća frustracija koju doživljavaju strani agenti u Bosni bezuspješno pokušavajući zadobiti povjerenje domorodaca na kraju ih natjera da shvate koliko su beznačajni i zamjenjivi u većoj i nemilosrdnoj igri moći. Ova perspektiva nas može podsjetiti i na najvažniji roman Ive Andrića *Travnička hronika* (1945), smješten u Napoleonovo doba, koji prikazuje francuskog konzula u Bosni Žana Davila kako postepeno osvještava vlastitu beznačajnost posmatrajući ravnodušne ili čak neprijateljske reakcije mještana na velike historijske preokrete tog vremena. Međutim, u Sušićevom romanu ova spoznaja navodi strance da napuste svoje prvobitne predrasude i pridruže se onima koje su na početku morali da špijuniraju, kao što se vidi u poglavlju o pobuni vojnog zapovjednika Huseina-kapetana Gradaševića protiv osmanske vlasti 1831-1833. U ovom dijelu knjige, mladi špijun kojeg su poslale carigradske vlasti, nakon što je razotkriven i ismijan zbog svog nepoznavanja lokalnih običaja, na kraju se pridružuje redovima pobunjenika i stječe njihovo poštovanje te potom nemilosrdno gine u borbi. Kao što ispriča jedan šef pobunjenika:

„[...] Na kraju, nesrećnik je poginuo u našoj vojsci kao vrstan juzbaša [...]. Bio je hrabar i svirep kao i svi ogorčeni. Proučite i vi fatihu za njegovu dušu. Jer, bilo nas je i takvih.“⁵

Posebno se u ovom odlomku implicitno sugerira već spomenuta sklonost Bosne prema prihvatanju i multikulturalizmu, budući da se čak i strani uhoda, mada bivši neprijatelj, prihvata među domorocima (što se naglašava čestom upotrebom zamjenica u prvom licu množine „naš” i „mi”), koji ga smatraju toliko vrijednim da mu odaju srdačnu počast. Odlomak također zgodno uvodi prikaz samouvjerenih likova Bosanaca koji, za razliku od stranaca, pokazuju dosljedne vještine u interakciji s ljudima različitog nacionalnog porijekla, te lako shvataju njihove skrivene namjere.

Ova sposobnost, kako tvrde kritičari Nebojša Lujanović⁶ i Nehrudin Rebihić⁷ u svojim analizama Sušićevih književnih djela iz postkolonijalne perspektive, proizlazi iz uloge Bosne kao hibridne, granične regije između istočnih i zapadnih rivalskih hegemonijskih pritisaka, čije je granice narod naučio da slobodno prelazi i povremeno ruši tako što je razvio vlastiti sinkretički identitet. Ovo je

prije svega jasno rečeno u zaključnom dijelu romana, smještenom u vrijeme Hladnog rata, koji prikazuje bosanskog kontraobavještajnog agenta kako uspješno osujeđuje pokušaj infiltracije zavodljive zapadnonjemačke špijunke, pod lažnim imenom „gospođica Margaret“, predstavljajući se kao kolega strani agent. Nakon što je zadobio njeno povjerenje lažnim iskazivanjem ponižavajućih pogleda na Balkan kakve je i ona imala, narator je konačno hapsi, držeći istodobno oštar govor o dostojanstvu i nezavisnosti bosanskog naroda:

„Od Kotromanića do danas, gotovo cio milenij nasrću na ovaj dlan zemlje radoznalci sa svih strana svijeta [...], i svi vi htjeli biste da Bosni pretresete njedra [...]. Pa zar se već niste ubijedili da smo skuplji okupirani nego kao slobodan i ravnopravan partner? Imperijalna hipokrizija i s istoka i sa zapada dogmatski neuko pojednostavljuje nas kao objekt svojih planova. Ali nasilje nema ključeva za naše kapije... Naše šifre su mu neodgonetljive.“⁸

Dakle, možemo vidjeti da su suprotstavljene naracije koje pružaju strani i domaći agenti od suštinskog značaja za definiranje višeslojnog diskursa romana o bosanskoj historiji.

Naravno bismo mogli tumačiti i samu fragmentarnu strukturu romana kao implicitnu autorsku izjavu o hibridnom i sinkretičkom identitetu zemlje. Zapravo, prema kritičarki Marini Katnić-Bakaršić⁹, jukstapozicija različitih glasova i tekstualnih isječaka u heterogenom, mada jedinstvenom, narativnom toku alegorijski oslikava ideal harmonije i kohezije između različitih etničkih grupa koje čine stanovništvo Bosne. Ovu perspektivu može potvrditi i činjenica da su u romanu, mada se radnja uglavnom fokusira na karakteristična historijska iskustva bošnjačkog naroda (kao i u drugim Sušićevim historijskim djelima, poput njegove zbirke priča *Pobune* iz 1966.), prisutni likovi svih etničkih grupa koje žive u zemlji ili se prosto izbjegava precizirati etnička denominacija domaćih pripovjedača, čime se zapravo implicira da svi govore u ime iste, svebosanske zajednice.

Prema ovoj tački gledišta, također bismo mogli uočiti značajnu vezu između pišćevog korištenja eksperimentalnih tehnika i njegovog prikaza prošlosti Bosne, na način koji bi nas čak mogao podsjetiti na književnu produkciju Vilijama Folknera. Zapravo, kako autor romana *Buka i bijes* koristi tok svijesti i druge tipične kasnomodernističke narativne strategije kako bi opisao društveno propadanje američkog Juga poslije građanskog rata, tako u *Uhodama* Sušić pribjegava fragmentiranoj, višeznačnoj, pa čak i haotičnoj naraciji kako bi predstavio historijski teret mnogih stranih dominacija koje je Bosna pretrpjela, istodobno slaveći raznoliki etnički sastav njenog stanovništva. Zapravo, na stranicama romana, čitalac može čuti kako Bosna sama govori kroz tajanstvene, tjeskobne, sumnjičave, ogorčene ili rezignirane glasove onih koji su svjedočili kako se historija zemlje dramatično odvija pred njihovim očima. Važnost koja se u *Uhodama* pridaje monolozima pripovjedača može se tumačiti i kao značajni dio stilske evolucije koju je Sušić prošao od svog prijelomnog satiričnog romana *Ja, Danilo* (1961), zasnovanog na rondanju zdravorazumskog Bosanca bivšeg partizana koji se nikako ne uspijeva prilagoditi novom jugoslovenskom komunističkom društvu nakon Drugog svjetskog rata.¹⁰ Zahvaljujući sve učestalijoj, vještoj upotrebi eksperimentalnih stilskih sredstava, koja je vjerovatno svoj vrhunac dostigla eliptičnom prozom nalik na postmodernu *A. Triptih* (1985), Sušić je uspostavio dodatnu vezu između bosanskohercegovačke književnosti i najrelevantnijih globalnih narativnih tendencija tog vremena, zajedno sa svojim savremenici i prijateljima Makom Dizdarom i Mešom Selimovićem. Osobito je Selimović i sam autor opisao kao svog glavnog mentora u pisanju, te ga čak pismom zamolio da pregleda prvi nacrt *Uhoda*.¹¹ Značajno je da autorovo stalno zanimanje za

kasnomodernističke narativne tehnike čini njegovo književno djelo gotovo jedinstvenim u historiji bosanskohercegovačke književnosti rane druge polovine 20. stoljeća. Zapravo, polifonijskoj i fragmentarnoj perspektivi koju Sušić koristi u *Uhodama* kako bi uvjerljivo prikazao višestruku društvenu i historijsku stvarnost Bosne praktički nema ravne u stvaralaštvu drugih relevantnih domaćih autora, poput već spomenutih Ive Andrića i Meše Selimovića, koji su stekli značajnu međunarodnu pažnju, iako su dali prednost tradicionalnijem pristupu naraciji. Međutim, živopisna priroda mnogih različitih glasova koji odjekuju kroz Sušićev roman čini njegovo djelo i razmišljanje o kohezivnom identitetu Bosne i danas značajnim, čak i nakon razornog rata 1992–1995, koji je dramatično promijenio međuetničke odnose u zemlji i djelimično pokrenuo kontroverznu, politički motiviranu debatu o autorovoj figuri, koju, na sreću, još i danas brane nepristrasni komentatori.

Godine 2017, zahvaljujući prijevodu Amire Sadiković, brojni tajnoviti bosanski glasovi Sušićevih *Uhoda* našli su svoje mjesto među italijanskom publikom engleskog govornog područja. Autor ove skromne kritike iskreno se nada da će i italooci italijanskog jezika, prije ili kasnije, steći istu privilegiju.

Prijevod Enrico Davanzo i Sandra Zlotrg

Notes

1. Muhamed Filipović, “The Bosnian Spirit in Literature – What is it?”, prev. A. Kurtović, *Spirit of Bosnia* 1 (2006): 1-23 (v. <https://www.spiritofbosnia.org/volume-1-no-1-2006-january/the-bosnian-spirit-in-literature-what-is-it/>. Svim internet linkovima je posljednji put pristupljeno 28. 6. 2024.) ?
2. Nedim Hasić, “Uhode, lična karta Bosne i Hercegovine, nastale su na kuhinjskom stolu jednog stanovnika”, *Stav*, 11. 09. 2020 (v.: <https://arhiv.stav.ba/uhode-licna-karta-bosne-i-hercegovine-nastale-su-na-kuhinjskom-stolu-jednog-stanova/>) ?
3. Derviš Sušić. *Uhode*, (Sarajevo: Svjetlost, 2017), 5. ?
4. Ibid., 10. ?
5. Ibid., 97. ?
6. Nebojša Lujanović. “Vježbanje hegemonije – Derviš Sušić i Hodža strah u svjetlu postkolonijalne teorije” *Sarajevski filološki susreti I: zbornik radova 2* (2012): 2-3. ?
7. Nehrudin Rebihić. “(Auto)imaginativna reprezentacija Bosne u pripovjedačkoj zbirci *Pobune* i romanu *Uhode* Derviša Sušića” *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova 2* (2012): 210. ?
8. Derviš Sušić. *Uhode*, 164. ?
9. Marina Katnić-Bakaršić. “Heterogenost stila Derviša Sušića kao metafora heterogenosti kulture” *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova 1* (2012): 113. ?
10. Filipović, “The Bosnian Spirit”. V. također: Andrea Lešić. “The Socialist Robber-Baron as a Superfluous Man: Derviš Sušić’s Novel I, Danilo”. In *Cultures of Economy in South-Eastern Europe: Spotlights and Perspectives*, ur. Jurij Murašov, Davor Beganović i Andrea Lešić, Bielefeld: transcript Verlag, 169-170. ?
11. Sabina Babajić. “Derviš Sušić – gospodar bosanske prozne riječi” *NOVI IZRAZ, časopis za književnu i umjetničku kritiku*, no. 69-70 (2018): 151. ?

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.